

ISKUSTVA IZ II SVETSKOG RATA U ODBRANI VEĆIH NASELJENIH MESTA

Beskompromisan i totalan karakter prošlog svetskog rata, velika pokretljivost i odvijanje operacija na širokim prostranstvima, smeli duboki prodori i masovna upotreba borbene i druge tehnike, što je sve karakterisalo napadna dejstva, prisiljavali su branioca da na pravcima dejstva napadača organizuje i brani veća naseljena mesta i industrijske centre kao pogodne otporne oslonce za sprečavanje i zaustavljanje brzih i dubokih prodora.

Pošto su veća naseljena mesta najčešće važni privredni i političko-kulturni centri i leže u zahvatu operativno-strategijskih pravaca i na komunikacijskim čvorovima, mogla su da budu vrlo značajna za borbena dejstva i napadača i branioca. Ovo je, pored veličine i položaja, opredeljivalo njihovu ulogu i značaj u odbrani. Zato je napadač težio da primenom masovne tehnike i brzim manevrima liši branioca rejona većih naseljenih mesta, da time neprekidno slabi njegovu odbrambenu moć i privredni potencijal, zauzme komunikacijske čvorove i oteža braniocu manevar po frontu i dubini i onemogućiti da u potpunosti koristi ljudski potencijal iz gradova za odbranu, a istovremeno i da se položaj i pogodnosti rejona većih naseljenih mesta iskoriste za dalja napadna dejstva.

Upravo su zbog toga veća naseljena mesta u II svetskom ratu bila poprište dugotrajnih, žestokih i krajnje iscrpljujućih borbi koje su relativno brzo trošile snage obadve strane, pa je bilo neophodno da se borbeni ešloni neprekidno pothranjuju svežim jedinicama i da napadač i branilac često angažuju velike snage.

ULOGA I ZNAČAJ VEĆIH NASELJENIH MESTA U ODBRANI

Za ratna dejstva oko većih naseljenih mesta u II svetskom ratu bili su karakteristični snažni kombinovani udari napadača iz vazduha i sa zemlje pre i u toku napada i angažovanje jakih tenkovskih jedinica, kao i veoma uporna i žilava odbrana branioca, uz masovno učešće civilnog stanovništva. Zbog toga su borbe oko gradova najčešće dovedile do vrlo složenih borbenih zapleta, a često je ishod bitke za jedan ili nekoliko gradova izazivao značajne prekretnice na određenim pravcima ili frontovima.

Veliki broj primera iz poslednjeg rata pokazao je da je dobro organizovana, uporna i vešto vođena odbrana za veća naseljena mesta omogućavala braniocu da nanese teške gubitke napadaču i slomi njegovu ofanzivnu snagu. Ali, iz analize odbrane gradova može se uočiti da je takav cilj odbrana mogla najčešće da ostvari u uslovima kada su veća naseljena mesta bila uključena u opšti sistem šire odbrane, koja je svojom čvrstinom onemogućavala napadaču da izmane vrishe naseljeno

mesto ili njegovu širu odbrambenu zonu. Ukoliko je odbrana u celini bila čvršća i postojanija, utoliko su veća naseljena mesta u njenom sklopu imala veći značaj i njihova odbrana mogla je uspešno izvršavati i najsloženije odbrambene zadatke. I obratno, ukoliko odbrana većeg naseljenog mesta nije bila čvrsto povezana sa opštim sistemom odbrane, ta mesta su predstavljala izolovana žarišta otpora branioca, pa se njihova uloga najčešće svodila na vezivanje snaga napadača i usporavanje tempa napada. Osim nekih izuzetaka, izolovana odbrana većeg naseljenog mesta najčešće nije izvršila zadatak, a naročito na pravcu dejstva osnovnih snaga napadača, već je morala ranije ili kasnije da kapitulira — redovno uz vrlo osetne gubitke. Ovo je bilo naročito često u prvom periodu prošlog rata, u kome je odbrana većih naseljenih mesta ostala bez nekog većeg uticaja na tok ratnih dejstava i malo je pružila značajnijih operativno-taktičkih iskustava, jer je opšti sistem odbrane izvan naselja brzo pucao, pa je odbrana gubila svoj značaj: lako je bila okružena, a zatim bi brzo iscrpila svoje zalihe u municiji, gorivu i hrani i bivala odsečena od baza za snabdevanje, a nisu postojale ni mogućnosti da intervencijom sa fronta bude deblokirana. Sve je to sledećim ešelonima napadača omogućavalo da relativno lako savladaju odbranu. Stoga se u ovakvim slučajevima najčešće dešavalo da je branilac, čim bi uočio da napadač ostvaruje dublje bočne prodore, redovno napuštao naseljeno mesto ili ga je branio u okruženju ako se nije mogao izvući.¹ Zato se ne bi dobila verna slika o mestu i ulozi većih naseljenih mesta u odbrambenim borbenim dejstvima, niti bi se mogao pravilno sagledati značaj te odbrane, a još manje izvući poučna i korisna iskustva, ako bi se uspeh ili neuspeh odbrane gradova u II svetskom ratu gledao izolovano od šireg sistema odbrane na jednom pravcu ili zoni, bez obzira na njihove operativno-strategijske kvalitete.

Opšti zahtevi koji su se postavljali pred odbranu većih naseljenih mesta bili su da se, pre svega, koriste mnoge prednosti koje pružaju naselja (tvrde građevine, ograničena upotreba većih tenkovskih formacija napadača, pogodni uslovi za organizaciju PTO i svih vidova zaprečavanja, za izradu raznih objekata za odbranu, za organizaciju sistema vatre itd.) i time poveže i učvrsti opšti sistem odbrane, da se spreče brzi i duboki prodori (pre svega brzopokretnih jedinica napadača) duž pojedinih pravaca, vežu za sebe što veće snage i stvore povoljni uslovi za bočne udare na uklinjene delove napadača.

Iako je napadač nastojao da izbegne direktne napade na naselja, a posebno veća, ipak su ga pogodnost pravaca na kojima se naselja nalaze i povoljni uslovi koje pružaju braniocu, uvlačili u dugotrajne i žestoke okršaje, čime je odbrana dobijala sve veći značaj i raznovrsniju ulogu u sklopu odbrambenih operacija i ratnih dejstava uopšte. Iz svih tih razloga je odbrana naseljenih mesta izvođena u vrlo raznovrsnim borbenim uslovima i sa različitim ciljevima, što je u prvom redu zavisilo od njihove uloge i položaja u sklopu opšte borbene situacije.

Najčešće je veće naselje imalo ulogu da u sklopu opšteg sistema odbrane čvrsto zatvori pravac na kome se nalazi, da se tu upornom

¹ Operacije u Belgiji, Holandiji, Francuskoj i Poljskoj, kao i početni period rata na nemačko-sovjetskom ratištu. U izolovanoj odbrani Varšave angažovano je oko 125.000 vojnika i civilno stanovništvo grada, pa i pored herojskog držanja, odbrana je izdržala svega 12 dana.

odbranom spreči brzo prodiranje napadača i stvore potrebni uslovi za privlačenje sopstvenih svežih snaga (bilo za ojačanje odbrane grada ili za organizaciju odbrane po dubini, odnosno za protivudar u bok napadača). Poseban značaj pridavan je odbrani gradova na pravcima dejstva glavnih snaga napadača (prvenstveno tamo gde je mogao u punoj meri da iskoristi snagu svoje tehnike). Zato su se na takvim pravcima u borbi za naseljena mesta i odvijale najžešće borbe.

U uslovima kada je u široj zoni većih naseljenih mesta postojala veća stabilnost opšteg sistema odbrane, dobro organizovana i vešto vođena odbrana gradova, bez obzira na konačan ishod borbenih dejstava, odigrala je vrlo značajnu ulogu, pa i u uslovima kada je trpela teške gubitke i prepustila grad napadaču.² Posebno je odbrana većih naseljenih mesta mnogo doprinela opštoj odbrani na područjima koja su gušće ili gusto naseljena.

Najizrazitiji primer uspešne frontalne odbrane velikog grada svakako je staljingradska operacija. Po težini borbe, obostranoj upornosti i veličini angažovanih snaga, kao i vrlo uspešnim operativno-taktičkim manevrima branilaca, bitka pruža vrlo značajna iskustva.

Za napad na Staljingrad Nemci su angažovali 6. armiju, koja je u svom sastavu imala 5 pešadijskih i 2 oklopne divizije; armija je za napad podeljena u dve grupe koje su ojačane sa oko 250 tenkova. Za podršku iz vazduha određena je vazduhoplovna flota od oko 1.000 aviona. Prva udarna grupa napadala je na centar i severni deo grada, a druga na južni deo grada, s tim što je svojim dejstvom uz Volgu trebalo da sadejstvuje u likvidaciji centralnog dela grada.

Za odbranu Staljingrada Sovjeti su odredili 62. armiju, ukupne borbene vrednosti od oko 9 divizija, od kojih dve oklopne; u sastavu armije bile su i dve oklopne brigade. Međutim, pošto je ova armija i ranije vodila teške borbe, brojno stanje njenih pojedinih divizija i brigada spalo je na minimum, a slično je bilo i sa tenkovskim jedinicama. Zbog toga je odnos snaga u pešadiji i tenkovima, a pogotovo u avijaciji, bio izrazito u korist napadača³; upravo, Nemci su svoj napad u prvom redu i bazirali na snazi oklopnih jedinica, snažnoj artiljerijskoj podršci i podršci iz vazduha.

Napad na Staljingrad otpočeo je 13. septembra 1942. godine. Razvile su se ogorčene borbe u kojima je naročito branilac prevazilazio sve svoje moći u upornosti i požrtvovanju. Napadač je nastojao da Staljingrad zauzme po svaku cenu, ne obazirući se na neprekidne teške gubitke, dok je branilac čvrsto rešio da grad održi.

² Na centralnom delu sovjetsko-nemačkog ratišta bitka za Smolensk, sa operativnog maštaba, rešena je u korist Nemaca: jedinice sovjetske armije u ovoj bici izgubile su oko 32.000 ljudi, 685 tenkova i 1.178 artiljerijskih oruđa. Međutim, ako se ima u vidu da su nemačke jedinice u ovoj bici za dva meseca napredovale samo 170—200 km i da su pretrpele vrlo osetne gubitke, a da je istovremeno osuđena namera da se jedinicama sa ovoga pravca potpomogne grupa armija »Sever« u napadu na Lenjingrad, onda je smolenska bitka, po strateškim posledicama, imala izvanredan značaj i završena je u korist Crvene armije.

Isti je slučaj sa odbranom Rostova i mnogim drugim gradovima na ovom ratištu. (*Vojnoistorijski institut, II svetski rat*, knj. 2 str. 120).

³ Odnos u pešadiji iznosio je oko 3:1, u tenkovima oko 7:1 i u artiljeriji oko 2:1 u korist nemačkih jedinica, dok je avijacija napadača imala apsolutnu prevlast u vazduhu.

Posebne teškoće sovjetskim jedinicama u odbrani Staljingrada zadavala je avijacija napadača, koja je imala potpunu prevlast, pa je neprekidnim udarima tako reći razarala grad, nanoseći braniocu teške gubitke. Malobrojna sovjetska avijacija na ovom sektoru nije mogla doći do izražaja u dnevnim borbama, a nedovoljna protivvazдушna odbrana nije mogla mnogo da učini, što je još više otežavalo odbrambena dejstva.

Da bi zadržali napade nemačkih jedinica koje su prodirale u grad, Sovjeti su bili prisiljeni da pod izvanredno teškim uslovima, u toku borbenih dejstava, neprekidno pojačavaju njegovu odbranu svežim snagama, dovodeći ih iz dubine preko Volge. Pošto borbena situacija nije dozvoljavala manevar preko reke po danu, to su sva prebacivanja jedinica na desnu obalu obavljana isključivo noću. Zbog toga, kao i zbog kapaciteta raspoloživih plovnih sredstava, jedinice su se morale po delovima prebacivati i odmah uvoditi u borbu. Tako je za sve vreme staljingradske operacije sovjetsko komandovanje moralo počesno i na brzinu da uvodi nove jedinice, zbog čega su u odbrani vrlo često nastajale operativno-taktičke krize. Naročito je u tešku situaciju dovedena odbrana kad su se nemačke jedinice jednim klinom probile na desnu obalu Volge u rejon pristaništa, preko koga su prebacivane jedinice, a drugim klinom u severni deo grada i time odbranu rasekle na tri dela. Što napadač nije uspeo da iskoristi ovu, kao i mnoge druge krize u odbrani Staljingrada, treba zahvaliti jedinicama i komandama branioca koje su krajnjim požrtvovanjem, upornošću i hrabrošću, kao i veštım manevrom unutar grada uspešno odolevale napadima. Uporna i neprekidno aktivna odbrana omogućila je da za 47 dana, koliko su trajale borbe u Staljingradu, sovjetska komanda neprekidnim pojačavanjem odbrane, iako pod izvanredno teškim uslovima, prebaci u grad oko pet pešadijskih divizija, jednu brigadu mornaričke pešadije i dva pešadijska puka.

Očigledno, sudbina odbrane Staljingrada zavisila je od pojačanja koja su pristizala, ali je isto tako izvesno da se ova pojačanja ne bi uspešno prebacila da odbrana nije ispoljila krajnju žilavost, a komandovanje izvanrednu umešnost i elastičnost u manevrisanju jedinicama i odbranom u celini.

U ovom periodu borbi, sovjetskim jedinicama, grupama vojnika i pojedincima osnovno je bilo da za sebe vežu što više neprijateljskih snaga i da im nanose što veće gubitke, ne obazirući se na sopstvene gubitke. Tako se od jedne pešadijske brigade, koja je u gradu bila opkoljena 9 dana, iz obruča probilo samo 120 ljudi, ali je brigada u okruženju vezala za sebe jednu neprijateljsku oklopnu i jednu motorizovanu diviziju, kao i nekoliko pešadijskih pukova iz drugih divizija.

Uvidevši da prvobitne snage 6. armije ne mogu uspešno da odluče staljingradsku bitku, nemačko komandovanje je bilo prisiljeno da uvede nove tri pešadijske i jednu oklopnu diviziju, ojačane sa oko 150 tenkova. Ove snage su se posle petnaest dana borbi jednim klinom probile do desne obale Volge i na više mesta ispresecale severni deo odbrane grada. Ali, i sada je upornost i aktivnost odbrane omogućila da pojačanja preko Volge stignu na vreme i spreče širenje klinova.

Vrlo uporna odbrana sovjetskih jedinica i neprekidno privlačenje pojačanja, s jedne, te veliki gubici koje su nemačke jedinice pretrpele, a nisu ih mogle popuniti, s druge strane, izmenili su situaciju u korist branioaca. Nemačko komandovanje došlo je u težak položaj. Jedinice 6. armije (formirane u tri grupacije od sedam pešadijskih i tri oklopne divizije i oko 400 tenkova) zaplele su se u teške i dugotrajne ulične borbe bez ikakvog izgleda na uspeh i sve su se više uvlačile u sopstvenu propast. Nemačke divizije, iskasapljene u dvomesечnim žestokim uličnim borbama, dočekale su u Staljingradu protivofanzivu sovjetskih jedinica, kada su bile opkoljene i uništene.⁴

Pored iznetog, treba istaći i masovno i potpuno angažovanje civilnog stanovništva Staljingrada, koje je najaktivnije učestvovalo u odbrani svoga grada i dalo veliki doprinos uspešnom ishodu staljingradske bitke.

Primer Staljingrada, koji je neposredno branila jedna armija vezujući za sebe skoro dve nemačke armije, dokazao je svu vrednost dobro organizovane i uspešno vođene odbrane u većem naseljenom mestu u uslovima njegove čvrste povezanosti sa opštim odbrambenim sistemom. Rezultat ove odbrane bilo je i brzo okruženje nemačkih jedinica u ovom rejonu u zimskoj ofanzivi sovjetskih jedinica, nakon čijeg je uništenja zapretila ozbiljna opasnost da budu odsečene i sve nemačke snage koje su deјstvovalе u oblasti Kavkaza. Staljingradska operacija, u strateјiskim razmerama, predstavlja na istočnom ratištu prekretnicu nakon koje je nemačka ofanzivna snaga zamrla, a jedinice se u stvari nisu više mogle oporaviti, već su neprekidno doživljavale poraz za porazom. Veličina sovjetskog komandovanja i odbrane Staljingrada bila je u tome što je, u borbi protiv nadmoćnih elitnih nemačkih jedinica i pod vrlo teškim operativnim uslovima, rešila bitku u svoju korist.

Suprotno ovom (kao i uspehu u odbrani Sevastopolja i Odese), sistem odbrane gradova na principu »ježeva«, koji su primenile nemačke jedinice u toku protivofanzive sovjetske armije na jugu istočnog ratišta, pretrpeo je potpun neuspeh ne radi toga što takav sistem nije odgovarao tadašnjim uslovima ratovanja, već pre svega što širi sistem odbrane izvan većih naseljenih mesta nije mogao da izdrži i odoli koncentraciji jakih sovjetskih snaga. Probijanjem odbrane izvan naseljenih mesta, sovjetske jedinice su najčešće obilazile i obuhvatnim deјstvom blokirale gradove, a zatim njihovu likvidaciju prepuštale drugim ešelonima ili rezervama

Iskustva staljingradske i nekih drugih operacija upućuju na sledeće zaključke:

dobro organizovana odbrana većih naseljenih mesta (posebno velikih gradova), ukoliko je krajnje aktivna, uporna, elastična i manevarska i ukoliko se potpuno koriste svi uslovi koje naseljeno mesto pruža za razna zaprečavanja i organizaciju sistema vatre, može čak i u uslovima velike inferiornosti da vrlo uspešno izvrši i najslabije zadatke, slomije napad i stvori uslove da branilac preuzme široku inicijativu. Staljingradska operacija je tipičan primer obostranog

⁴ U borbama za Staljingrad Nemci su izgubili oko 500.000 vojnika i starešina, oko 1.000 tenkova i preko 1.500 artiljerijskih oruđa i minobacača.

gomilanja ogromnih snaga u borbi za veliki grad i uključivanje celokupnog stanovništva u odbranu. Međutim, više je nego sigurno da u eventualnom ratu prisustvo nuklearnog oružja ne bi dozvolilo ni jednoj strani tako veliko gomilanje snaga, posebno u borbi za velike gradove (svakako da je korišćenje civilnog stanovništva koje se zatekne u gradu i civilne operative za odbranu pozitivno iskustvo koje će najverovatnije poslužiti i u budućnosti). Rukovodstvo odbrane Staljingrada primenilo je taktiku razvlačenja snaga napadača u samom gradu, organizujući otpore mnogobrojnih grupa i manjih jedinica čak i kada su bile okružene i izgubile neposrednu vezu sa glavninom, što se pokazalo kao veoma korisno jer ove rasute grupe u pozadini napadača, u dobro utvrđenim otpornim tačkama i raznim objektima, vezale su za sebe znatno veće snage nanoseći im osetne gubitke i tako smanjivale udarnu snagu klinova koji su prodirali kroz grad. Malobrojna avijacija odbrane nije mogla u borbama po danu da se uspešno suprotstavi avijaciji napadača, zbog čega je primenjena taktika noćnih i dejstava pod nepovoljnim meteorološkim uslovima, a pod takvim uslovima (jedino mogućim) avijacija se mogla upotrebiti samo ako su posade bile dobro obučene i ako su se naprezale do maksimuma (vrlo je verovatno da bi ovaj faktor u budućim ratnim dejstvima mogao imati vrlo značajnu ulogu, naročito kod branioca). Odbrana Staljingrada karakterističan je primer počesnog uvođenja snaga za odbranu velikog grada. Uzroci ovakvog angažovanja leže u tome što nisu postojale operative rezerve u blizini grada, već su dovođene iz dubine. Pored toga, prebacivanje ovih snaga preko Volge u grad bilo je praćeno izvanrednim teškoćama, jer je napadač držao reku pod artiljerijskom vatrom i prelaze tukao avijacijom, pa su se jedinice prebacivale uglavnom noću i na ograničenom broju prelaza. Ipak, pothranjivanje odbrane je uspešno organizovano i sprovedeno, gubici su nadoknađivani i, vremenom, stvoren je takav odnos snaga (Nemci ovu trku u pothranjivanju snaga nisu izdržali) koji je omogućio braniocu da preuzme inicijativu. Početna inferiornost u odnosu snaga, zahvaljujući veštom komandovanju jedinicama u odbrani, njihovoj upornosti i aktivnosti postepeno je nestajala zahvaljujući neprekidnom pothranjivanju i manjim, svežim snagama, najčešće nedovoljnim u odnosu na stvarne potrebe, a u krajnjem rezultatu ipak odlučujućim.

Odbrana većih naseljenih mesta imala je u prošlom ratu vrlo značajnu ulogu ne samo kad je frontalno zatvarala osnovne pravce, već i na bokovima osnovnih snaga napadača. Uspešnom odbranom gradova na bokovima operativno-strategijskih pravaca ili frontova napadač je bio primoran da izdvaja znatne snage za likvidiranje takvih rejona, jer je pretila stalna opasnost da njegove duboko uvučene glavne snage budu ugrožene udarom u bok baš iz tih rejona. Zato je često na ovakve gradove upućivao snažne formacije, koje je nekad izvlačio čak i sa osnovnih pravaca svojih dejstava, samo da bi što pre otklonio bočne pretnje. Naravno, za napad na ovakva veća naseljena mesta bile su potrebne znatne snage, što je slabilo silinu udara osnovnih snaga i razvlačilo ih po frontu. Iako je napadač ovo znao, takva dejstva nije mogao da izbegne ukoliko je branilac uporno branio veća naseljena mesta, ne obazirući se na dubinu prodora napadača. Ovakva odbrana uvlačila je napadača u dugotrajne borbe, najčešće je bilo malo izgleda

i mogućnosti da se angažovane snage brzo oslobode za dejstvo u dubinu odbrane branioca.⁵ Svakako da dugi borbeni zapleti nisu odgovarali napadaču, a pogotovo ne na bokovima, dok je braniocu takav način dejstva omogućavao da postepeno konsoliduje svoju odbranu i uspješnije rešava razne probleme odbrane na frontu.

Uspješna odbrana većih naseljenih mesta na krilima sopstvenih snaga pružala je siguran oslonac da napadač odbranu ne izmanevariše i kompromituje. Ako se razmotre razni manevri u toku prodiranja nemačkih jedinica u rejon Moskve, zapaža se da su se veoma često u sklopu opšteg sistema odbrane isprečila veća naseljena mesta, čija je uporna odbrana odigrala značajnu ulogu u sprečavanju nemačkog prodiranja sa krila ka Moskvi. Posebno su značajnu ulogu odigrala veća naselja ukoliko su se našla u sklopu odbrane na pravcu koji izvodi neposredno u bok rejona branioca, koji je imao operativno-strategijski značaj; tu je žilava odbrana, u sklopu opšteg sistema odbrane, sprečavala da napadač razvije svoja dejstva i brzo izbije u operativni prostor, a time i ostvari puni zamah operacije. Zato je napadač uvek nastojao da izbegne direktan napad na veće naseljeno mesto i napadao ga je direktno samo kad drugog izlaza nije imao ili kad su to zahtevali posebni operativno-strategijski razlozi.

I u odbrani morske obale, da bi se sprečilo iskrcavanje protivnika sa mora, u odbrani pomorskih luka i pristaništa, branilac je obilno koristio veća naseljena mesta koja su mu omogućavala da sistem odbrane obalnog pojasa postane znatno čvršći i homogeniji. U tu svrhu je uporno branio sve gradove na obali i u dubini da bi sprečio širenje mostobrana iskrcanih snaga, a ako su operacije prenete u dubinu, pristaništa su najupornije branjena i u okruženju da bi se sprečilo slobodno komuniciranje pomorskim putevima i dovlačenje svežih snaga.

Praksa je pokazala da su veća naseljena mesta u odbrani morske obale imala vrlo značajnu ulogu i pred napadača postavila niz problema i to u najkritičnijim fazama operacije. Naročite teškoće pomorskom desantu činio je deo morske obale koja je gušće naseljena. Jer, za napadača je jedan od osnovnih preduslova za uspešno iskrcavanje planiranog pomorskog desanta bio da što pre proširi stvoreni mostobran neprekidnim ubacivanjem svežih snaga. Međutim, branilac je imao realne mogućnosti da dobro organizovanom i upornom odbranom većih naselja drži pod neprekidnom vatrom prilaze mostobranu sa mora i da uspešno sprečava njegovo pothranjivanje, širenje i snabdevanje. Takva odbrana nije dozvoljavala napadaču da razvije veći tempo nastupanja, zbog čega je, kao i zbog brzih intervencija braniočevih rezervi iz neposredne blizine rejona iskrcavanja, često kod pomorskih desanata dolazilo do ozbiljnih operativnih kriza.

⁵ Odbrana Odese trajala je 67 dana i tu su 4. rumunskoj armiji naneti takvi gubici da praktično nije više bila sposobna da nastavi borbeno dejstva kao formacija, već je preformirana; grad se uspešno branio iako su nemačke jedinice već duboko prodrle prema Krimu. Odbrana Sevastopolja uspešno je odolevala 8 meseci napadima mnogo nadmoćnijih nemačkih snaga; u poslednjim napadima angažovana je cela 11. nemačka armija sa vrlo snažnim ojačanjima u artiljeriji; u toku napada na Sevastopolj Nemci su pretrpeli gubitke od oko 300.000 vojnika i starešina. Lenjingrad je izdržao skoro 2 godine u okruženju i upornom odbranom vezao za sebe vrlo jake nemačke snage, itd.

Poseban značaj imala su veća naseljena mesta u obalnom pojasu za izvršenje protivudara branioca na stvoreni mostobran. Pošto je branilac osobitu pažnju posvećivao njihovoj odbrani (naročito ako su se nalazila na bokovima mostobrana), a napadač je nastojao da ih što pre likvidira, veća naseljena mesta su u obalnom pojasu najčešće bila poprište ogorčenih borbi. Pošto su ovakva borbena dejstva zahtevala dosta snaga i vremena, što napadaču nije odgovaralo, to je on najčešće nastojao da orijentisanjem odgovarajućih snaga blokira ovakva mesta i time omogući uspešno prodiranje svojih snaga u dubinu. Zauzimanje uporno branjenih naselja u obalnom pojasu prepušteno je sledećim ešelonima.

Naročito su značajna za branioca bila ona mesta koja su predstavljala osnovne luke preko kojih su snabdevene jedinice. Oko takvih gradova ne samo da su vođene ogorčene borbe, već su oni u toku operacija po nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku.⁶

Mada odbrana većih naseljenih mesta nije bila karakteristika dejstava jedinica NOV, ipak iz Nor-a ima vrlo poučnih primera uspešne odbrane većih gradova (Tuzla, Bihać, Jajce i dr.). Po svemu sudeći, jedan od tipičnih primera krajnje uporne i aktivne odbrane u NOR-u, bila je odbrana Tuzle 1943. godine.

U napadu na Tuzlu (od 3. do 9. oktobra) Nemci su sa relativno jakim snagama prodrli iznenadno od Lukavca i Živinica do samoga grada; ipak, nisu ga zauzeli. Odbrana Tuzle, naročito na pravcu glavnog udara napadača, bila je plitka i pripremljena na brzu ruku, jer su jedinice za organizaciju odbrane imale samo jednu noć na raspolaganju. U takvim uslovima preostajalo je samo da se posednu dotadašnji nemački položaji (sa kojih Nemci nisu ranije uspeali da odbrane Tuzlu). Višednevni uzastopni napadi nemačkih jedinica, podržani artiljerijom, tenkovima i avijacijom, završili su se neuspehom i to pre svega zbog toga što je odbrana naših jedinica bila vrlo uporna i krajnje aktivna, a posebno noću. I ne samo da Nemci nisu uspeali da zauzmu Tuzlu nego su u neprekidnim napadima na grad i noćnim protivnapadima naših jedinica toliko iscrpili svoje snage, da su nakon odlučujućeg protivnapada naših jedinica na njihovu glavninu, usred dana, bili potpuno razbijeni i prisiljeni na povlačenje prema Lukavcu, a kasnije prema Doboju. Karakteristično je za ova borbena dejstva da su bile sposobne da veštim manevrom razbiju napadača i prisile ga na panično povlačenje.

Odbrana Tuzle bila je uspešna pre svega zato što je opšti sistem odbrane naših jedinica izdržao juriše napadača i što je odbrana bila vrlo aktivna, ne propuštajući ni najmanju priliku za protivnapad i sprečavajući neprijatelja da održi osvojene položaje. Tako su nemačke jedinice, i posle uložениh najvećih napora, uglavnom uvek bile na polaznim položajima za napad. Povoljna okolnost za braniocе Tuzle bila je i u tome što je stanovništvo grada nesebično pomagalo jedinice na položajima aktivnim učešćem u borbenim redovima, zatim u zbrinjavanju ranjenika i snabdevanju jedinica.

⁶ Tobruk, jedna od najvažnijih luka na afričkom frontu, branjen je najupornije, jer je od njegovog držanja zavisilo celokupno snabdevanje britanskih jedinica.

Razmatranje uloge i mesta većih naseljenih mesta u odbrani u II svetskom ratu upućuje nas na sledeće zaključke:

veća naseljena mesta i širi rejonu oko njih, ako su solidno bili pripremljeni za odbranu, omogućavali su: da se održi određena prostorija, privuku i vežu krupne snage neprijatelja u širem rejonu grada, da im se nanese osetni gubici i slomi ofanzivna moć napadača ili dobi u vremenu za grupisanje sopstvenih snaga i stvore povoljniji uslovi za odbranu, protivudar ili prelazak u protivofanzivu;

da su se upornim držanjem većih naseljenih mesta u neposrednoj blizini bokova glavnih (pomoćnih) snaga napadača mogli stvoriti uslovi za brz i lak proboj na jednom ili oba boka i omogućiti protivudar radi uništenja snaga koje su prodrle;

pošto veća naseljena mesta obično leže na komunikacijskim čvorovima, u dolinama i na glavnim komunikacijskim arterijama, koje su istovremeno i najpogodnije za borbena dejstva, to je njihova namena najčešće bila da se organizovanjem uporne odbrane u njima omogući povezivanje opšteg sistema odbrane i time odbrana učini postojanjijom i žilavijom;

uspešna odbrana velikih gradova koji su imali operativno-strategijski značaj i nanošenje teških gubitaka napadaču u borbama oko njih, često su branioocu omogućavali da izmeni odnos snaga u svoju korist, preuzme inicijativu (nekad i strategijsku) na frontu i pređe u opštu ofanzivu. Ali, iako je rat vođen konvencionalnim oružjem, uspešna odbrana većih naseljenih mesta najčešće je zavisila od čvrstine i stabilnosti opšteg sistema odbrane i — obratno, odbrana gradova najčešće nije mogla izdržati napade snažne tehnike ukoliko je širi sistem odbrane brzo pucao, jer je napadač oklopnim jedinicama lako obilazio naseljeno mesto, brzo ga okruživao i uništavao njegovu odbranu; (ovo je posebno značajno za sagledavanje i ocenu mesta i uloge većih naseljenih mesta u eventualnom ratu).

veoma značajan faktor u odbrani većih naseljenih mesta bilo je pothranjivanje (popuna, smena i snabdevanje) jedinica branioaca, a opšte karakteristike i zahtevi odbrane (da je aktivna, čvrsta i uporna, da se oslanja na prirodne prepreke i koristi sve mogućnosti zaprečavanja) prilagođavani su konkretnoj situaciji, prema kojoj je odbrana organizovana i podešavana. Za organizaciju uspešne odbrane bilo je značajno da se izučava ne samo situacija, već i način dejstva i cilj koji je neprijatelj sebi postavio.

ORGANIZACIJA ODBRANE

U II svetskom ratu odbrana većih naseljenih mesta organizovana je na velikim dubinama, sa dubokim ešeloniranjem snaga i sredstava ispred, na bokovima i u samom mestu. (Ovo nije sprovedeno samo ako je branilac, pod pritiskom napadača ili iz nekih drugih razloga, bio sprečen da to ostvari). Na ovakvu organizaciju odbrane gradova upućivala je branioaca masovna tehnika koju je napadač primenjivao, a naročito upotreba oklopnih jedinica kojima se plitka odbrana nije mogla uspešno suprotstaviti. Zato se odbrana gradova sastojala od spoljne i neposredne odbrane. Dubina spoljne odbrane varirala je, ali je os-

novna težnja branioca bila da bude što dublja — zavisno od konfiguracije zemljišta, raspoloživih snaga, postavljenog zadatka i drugih uslova. Dubina neposredne odbrane zavisila je od dubine samoga grada.

Cilj duboke odbrane najčešće je bio da se napadaču nanese što veći gubici još pre nego što prodre do grada i tako što više umanjiti udarna snaga njegovih jedinica. Događaji su pokazali da je takva koncepcija ešeloniranja odbrane većih naseljenih mesta bila opravdana a njena vrednost dokazana je na mnogim primerima.

Spoljna odbrana gradova, zavisno od njihove veličine i značaja, sastojala se od jednog do dva i više odbrambenih pojaseva zbog čega je i dubina bila različita. Ona je varirala od 30 do 120 km, a u nekim slučajevima bila je i veća. (Kod većih dubina nije u pitanju neposredna spoljna odbrana grada, već odbrambena operacija koja je vođena za grad). Neposredna spoljna odbrana grada najčešće se sastojala od jednog do dva odbrambena pojasa. (Tako je spoljna odbrana Odese iznosila 20—25 km, Sevastopolja 15—20 km, Lenjingrada 20—25 km, Beograda 15—20 km, itd.).

Spoljna odbrana organizovana je po sistemu odbrambenih rejona za polukružnu odbranu, sa težištem na odbranu pravaca koji izvode direktno na grad ili na njegove bokove. Posebna pažnja u organizaciji odbrane posvećivana je pravcima koji izvode na bokove većeg naseljenog mesta, jer je napadač uvek težio da izbegne frontalan napad i da grad zauzme bočnim dejstvom, odnosno zaobiđe ga, a da narednim ešelonima ili rezervama prepusti njegovo zauzimanje. Posebna pažnja posvećivana je organizaciji protivtenkovske odbrane. Ona je morala pre svega da bude masovna i duboko ešelonirana, kako bi mogla odoljeti snažnom naletu oklopnih jedinica na pojedinim pravcima. Upravo, smatralo se da je uspešna odbrana moguća pre svega tada ako je sposobna da se uspešno suprotstavi oklopnim jedinicama napadača, koje su najčešće bile nosilac ofanzivnih dejstava. (Ovo gledište u praksi je bezbroj puta potvrđeno, jer svaka odbrana koja nije bila solidno organizovana i u protivtenkovskom smislu lako je pucala i bila brzo savladana). Otuda se i zaprečavanje svih vrsta široko primenjivalo, a posebno pt-minska polja. Zaprečavanje uopšte, zatim protivvazdušna i protivdesantna odbrana, organizovani su na principima koji su važili uopšte za odbranu u normalnim uslovima.

Organizacija neposredne odbrane i vođenje borbe u većim naseljenim mestima imali su, u odnosu na spoljnu odbranu, svoje specifičnosti.

Pre svega, neposredna odbrana najčešće se organizovala ispred ili pozadi spoljne ivice grada da bi napadač teže otkrio prednji kraj i da bi se izbegli udari artiljerije i avijacije. Odbrana je organizovana na principu otpornih tačaka i rejona, međusobno povezanih vatrenim sistemom. Odbrana je deljena na rejone, kvartove i sektore. Veće zgrade, a naročito od tvrdog materijala, uređivane su za upornu odbranu sa višekratnim sistemom vatre. Naročita je pažnja posvećivana organizaciji odbrane skverova, bulevara, parkova i širih ulica koje bi napadač mogao da koristi za upotrebu tenkova, razmeštaj artiljerije i uopšte razvijanje jedinica za napad na više pravaca. Kao po pravilu, sve otporne tačke organizovane su za kružnu odbranu.

I u organizaciji odbrane grada bio je zastupljen princip dubine: odbrana se organizovala na celoj dubini grada, s tim što se u prvo vreme nije sva istovremeno posedala, ali kada je praksa pokazala da se u borbama za naseljeno mesto snage brže troše nego na otvorenom prostoru, onda se pristupilo istovremenom posedanju odbrane na celoj dubini. Zbog manevra snaga po frontu i dubini kroz zgrade i blokove uređivani su prolazi. Pošto je bliska borba bila karakteristična za borbena dejstva u naseljenim mestima, to se organizaciji vatrenog sistema posvećivala posebna pažnja. Velike zgrade uređene su za višekatnu vatru, a ulice, trgovi, parkovi, skverovi i međuprostori stavljeni su pod unakrsnu pešadijsku vatru, koju je dopunjavala artiljerijska i minobacačka vatra.

Protivtenkovsku odbranu u naseljenim mestima karakteriše borba protiv tenkova sa bliskih odstojanja, pa je ona u tom smislu i organizovana. Zasnivala se na masovnoj upotrebi protivtenkovskih oruđa, a duž bulevara, na većim trgovima i parkovima za blisku borbu koristila se pt-artiljerija većih dometa; pt-oruđa postavljana su tako da prvenstveno bočno dejstvuju, a u nedostatku pt-oruđa, za pt-odbranu branilac je vrlo često koristio i ukopane tenkove. Kod sovjetskih jedinica u borbama za Staljingrad, zbog nedostatka pt-oruđa, skelet pt-odbrane činili su tenkovi. Pošto je u naseljenom mestu, tenkovima ograničen manevar a njihov napad uglavnom kanalisao određenim ulicama ili praznim prostorima, to su lovci tenkova korišćeni masovno i uspešno.

Naseljena mesta su pogodovala širokom razvijanju svih vrsta zaprečavanja, što je bilo vrlo značajno u sprečavanju brzog prodiranja napadača kroz grad i, pored ostalog, omogućilo branioocu da mu raznim preprekama nanosi osetne gubitke. Zato je branilac ovu mogućnost koristio do maksimuma, razvijajući široku mrežu raznih žičanih prepreka, protivtenkovskih i protivpešadijskih münskih polja, miniranje zgrada i kanalizacijske mreže, rušenje pojedinih većih zgrada električnim putem kada ih napadač zauzme itd. Raščišćavanje je oduzimalo mnogo vremena napadaču i nanosilo mu osetne gubitke.

Protivvazдушna odbrana gradova u II svetskom ratu imala je vrlo veliki značaj, jer je napadač skoro uvek svoja dejstva zasnivao prvenstveno na snažnom udaru iz vazduha. Borbe u gradovima na istočnom ratištu, a posebno danju, pokazale su u kakav težak položaj branioca može dovesti avijacija napadača ako je pavo-odbrana grada slaba. Bez obzira na jačinu PVO, branilac je najčešće, da bi se zaštitio od dejstva neprijateljeve avijacije, razvijao široku mrežu skloništa.

U celini, organizacija neposredne odbrane naseljenih mesta bila je znatno složenija nego organizacija odbrane izvan njih i zahtevala je od starešina svih stepena vrlo veliku umešnost i krajnje naprezanje jedinica. Za organizaciju odbrane gradova tako reći nikada nije bilo dovoljno snaga ni vremena, ukoliko, bar u većem delu, nije bila pripremljena pre rata ili s otpočinjanjem borbenih dejstava. Praksa iz prošlog rata je pokazala da je u momentu izbijanja sukoba teško potpuno urediti veće gradove za odbranu, pa i kada je pored jedinica u radovima na utvrđivanju masovno učestvovalo i civilno stanovništvo.

Veća naseljena mesta u II svetskom ratu bila su poprište najžešćih, dugotrajnih i krajnje iscrpljujućih borbi, zbog čega su snage i napadača i branioca vrlo brzo trošene, pa ih je trebalo neprekidno pothranjivati. Dugi borbeni zapleti zahtevali su angažovanje velikih snaga, što je uslovalo obostrano nagomilavanje, a branilac je pored regularnih jedinica masovno uključivao i civilno stanovništvo, koje je imalo značajnu ulogu u aktivnoj borbi i u raznim službama za snabdevanje i opsluživanje.

Napad na veća naseljena mesta karakterisao se snažnim udarima sa zemlje i iz vazduha pre početka napada i u toku podrške napada. U nekim slučajevima napadač je pribegavao snažnom bombardovanju i po desetak dana pre početka napada, da bi odbranu rastrojio, naneo braniocu što veće gubitke i poljuljao njegov moral. S druge strane, branilac je korišćenjem pogodnosti koje mu je pružalo naseljeno mesto razvijao širok sistem skloništa (u podrumima tvrdih zgrada) i raznim drugim merama nastojao da se što više sačuva od ovih udara i što spremnije dočeka napad tenkova i pešadije. Nastojalo se da se odbrana tako organizuje, da se intenzitet upornosti otpora neprekidno pojačava, a bio je zasnovan na dobro organizovanoj vatri i aktivnosti dejstva. Branilac je nastojao da svaku izgubljenu otpornu tačku ili zgradu odmah protivnapadom povрати — bilo istim snagama koje su objekt izgubile, bilo da je koristio neke rezerve. Napadač je, pak, nastojao da probojem određenim ulicama ili nekim drugim pravcima okruži pojedine odbrambene tačke i rejone i uništi njihovu odbranu; i branilac je primenjivao istu taktiku (brze i iznenadne protivnapade, u prvom redu u bok jedinica koje su se uklinile u odbranu). U borbama u Staljingradu sovjetske jedinice su formirale jurišne grupe za protivnapade na pojedine izgubljene objekte; ove grupe su neprijatelju nanosile teške gubitke. Veoma često je branilac primenjivao taktiku da ne napušta otporne tačke i kada ih neprijatelj zaobiđe, odatle je izvodio aktivna dejstva i primoravao napadača da za njih angažuje deo svojih snaga. Vezujući napadačeve delove za mnogobrojne ovakve izolovane tačke, razvlačio je njegove snage po gradu i tako rasterećivao odbranu na koju je bilo usmereno čelo prodirućih klinova. Ova taktika naročito je došla do izražaja u borbama za Staljingrad, a posebno se pokazala korisna kada je predviđen protivnapad rezervi. Iako je ovo bilo i delimično rasipanje snaga branioca, bilo je veoma efikasno stvarati, na ovaj način, ubačene grupe iza jedinica prve linije napadača. S obzirom da je u većim gradovima kanalizacija obično vrlo razvijena, ostavljene grupe često su je koristile za izvlačenje kad se više nisu mogle održati. S druge strane, kanalizacija je vrlo često i vrlo umešno korišćena i za razne diverzije.

Branilac je jače rezerve najčešće postavljao na zadnjoj ivici grada ili izvan njega, a rezerve četa i bataljona u rejonu trgova, parkova ili nekih većih praznih prostora odakle su mogle brzo bočno da intervenišu na pravcu prodora neprijatelja. Kad bi rezerve bile upotrebljene, formirale bi se druge — makar i manje, a bilo je slučajeva da je komanda odbrane grada morala ostati bez rezervi do pristizanja novih snaga. Praksa je pokazala da je rezerve bilo najcelishodnije ras-

poređivati u dva rejonu, ali tako da prilikom upotrebe obe grupe mogu koncentrično dejstvovati na određenim pravcima. Oklopna rezerva, ukoliko je formirana, raspoređivana je najčešće u pogodnim rejonima na zadnjoj ivici grada ili izvan njega, ali tako da se može upotrebiti zajedno sa opštom rezervom. Treba napomenuti da su oklopne rezerve češće postavljane tako da u prvom redu mogu dejstvovati na bokove naseljenog mesta, kako bi sprečavale prodor neprijatelja ka bokovima grada. Inače su oklopne jedinice najčešće upotrebljavane u manjim formacijama, jer su to nalagale specifičnosti naseljenog mesta.

Avijaciju je branilac najčešće upotrebljavao po opštevažecim načelima. Međutim, bilo je i takvih slučajeva kada ju je upotrebljavao isključivo noću, i to uspešno (Staljingrad).

U odbrani većih naseljenih mesta lakše je bilo snabdevati jedinice sredstvima za život i borbu, jer su podrumi tvrdih zgrada i razna skloništa omogućavali da se stvore znatne zalihe municije i hrane, a sanitetski materijal i razne životne namirnice mogli su se naći i na licu mesta. Sam dotur i evakuacija iz grada bili su otežani i teži no na otvorenom prostoru, jer su komunikacije koje vode ka gradu uočljive i napadač ih je najčešće držao pod kontrolom i vatrom. Zato su nužan dotur i evakuacija iz naseljenog mesta obavljani uglavnom pod zaštitom noći i po slabo vidljivom vremenu.

Ali, pored pogodnosti za odbranu, veća naseljena mesta su istovremeno ispoljila i loše strane. Usled velikih rušenja oštećivana je vodovodna mreža, što je izazivalo poplave ili nestašicu vode. Oštećenje kanalizacije, kao i veliki broj žrtava u ruševinama, povećavali su opasnost od zaraznih bolesti. Borbe u gradovima neminovno su pratili veliki požari, koji su ostavljali pravu pustoš. O svemu ovome branilac je morao neprekidno da vodi računa i da prilikom organizacije odbrane i za vreme borbenih dejstava preduzima široke mere sanitetskog obezbeđenja, protivpožarne službe, službe spasavanja, snabdevanja vodom itd. Sve ovo je iziskivalo znatno širu organizaciju i veće napore nego kod odbrane u normalnim uslovima.

Svakako da će mere pozadinskog obezbeđenja i sanitetskog zbrinjavanja, koje su u prošlom ratu primenjivane u odbrani gradova, u eventualnom ratu biti još mnogo složenije i zahtevati znatno više napora, prilagođavanja i smisla za njihovu organizaciju pre i u toku borbe. Uostalom, kao i celokupna organizacija odbrane naseljenih mesta.

General-major
Mitar MINIC